
Опис українського світу

Ігор Сюдюков

Побачив світ додатковий том «Україна та українці», який завершує унікальний проект «Енциклопедія історії України», здійснений спільними зусиллями фахівців-гуманітаріїв НАН України, насамперед істориків

Як ви думаєте, чи легко помістити під однією обкладинкою універсального енциклопедичного видання (600 сторінок відповідного «фоліантного» формату зі стисненим шрифтом на три колонки) увесь універсальний набір знань (квінтесенцію, або ж «компендіум», як писали у старовинні часи) про Україну: її історію, походження назви нашої країни, формування адміністративно-територіального устрою, природні умови й ресурси, населення (включаючи антропологічний склад давньої та середньовічної людності й сьогоденні показники, чисельність, склад і рух населення), традиційну культуру українців (господарські заняття, ремесла, промисли, харчування, їжу, житло, одяг, народні знання, міфологічні вірування, календарні обряди, обряди життєвого циклу, словесний фольклор, музичне мистецтво народу, хореографію, декоративно-вжиткове мистецтво, історію української архітектури...). Доволі розгорнуто, хай і не настільки докладно, подано історію й культуру народів, що віддавна живуть на українських землях (білоруси, болгари, греки, вірмени, гагаузи, євреї, кримські татари, молдавани, німці, поляки, росіяни, румуни, словаки, угорці, чехи...). І це — цілком правильно, якщо ми вважаємо слушною концепцію української політичної нації. Та й справді пізнавально.

Отож перед нами гідне, воістину цікаве завершення єдиного в своєму роді за доби незалежної України проекту: 10-томної «Енциклопедії історії України» (2003—2013). Роботу над цим виданням на рівні Уряду та Президії НАН України було започатковано ще 1997 року, а 2016 — величезний колектив творців Енциклопедії було цілком справедливо відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки. Зазначимо, що до складу Редакційної ради ЕІУ увійшли такі знані фахівці Інституту історії України НАН України, як Валерій Смолій, Геннадій Боряк, Станіслав Кульчицький, Олександр Лисенко, Лариса Якубова, Владислав Верстюк і багато інших).

І ось цей державної ваги проект завершено. Чому знадобився ще додатковий том «Україна-Українці» (в двох книгах, книга друга має з'явитися ще цього року)? У передмові «Від Редакційної колегії», яка, власне, відкриває том, про який ми розповідаємо, це пояснюється так: «Спеціалізований, точніше — тематичний том по суті є узагальнюючим, синтетичним завершенням проекту десяти томника. Він у концентрованому вигляді подає читачеві цілісний образ України в її базових категоріях — держава, територія, народ — з погляду історії їх формування та розвитку з найдавніших часів до сьогодення».

Розвиваючи цю думку, керівники авторського колективу Енциклопедії вказують, що «коротко архітектоніку тематичного тому «Україна-Українці» можна представити таким чином. Дві його книги репрезентують серію своєрідних енциклопедичних наративів, зокрема містять узагальнюючі нариси про державний устрій країни; природні умови та ресурси; історію формування її території та кордонів, адміністративно-територіального поділу; чисельності, складу та руху населення (антропологічні та демографічні параметри в їхній ретроспективі), що мешкало на її теренах з найдавніших часів, традиційну матеріальну та духовну культуру...».

І далі — дуже важливий момент: «За дивним і драматичним (проте напевно не випадковим) збігом обставин саме в грудні 2013 року, коли вийшов друком останній, десятий том «Енциклопедії», що завершив певний етап історичного енциклопедичного проекту, за вікнами будівлі Інституту історії України, на вулиці Грушевського, розгорнулися знакові історичні події: вибухнув Євромайдан. Сучасність у черговий раз продемонструвала драматизм і швидкоплинність. Революція гідності, неоголошена російсько-українська війна, мінливі міжнародні взаємини і зовнішньополітичні ситуації останніх років, які тією чи іншою мірою стосуються України, — усе це потребує не лише введення до наукового та суспільного обігу великих масивів інформації, фактів, персоналій, подій, відповідного ілюстративного, бібліографічного, картографічного (у перспективі — мультимедійного) супроводу, але й їхнього осмислення й витлумачення, в тому числі — в енциклопедичному форматі.» Такою є позиція Редакційної колегії. Додамо до цього, що перша книга тематичного тому ЕІУ вже видрукувана Видавництвом «Наукова Думка». Цей том містить 650 ілюстрацій. А 2019 року очікується і друга книга!

А тепер, читачу, коротко розповімо, які саме відповіді на деякі суттєві й доволі поширені запитання допитливих та небайдужих українців можна знайти на шпальтах тому (слід зазначити, що тут немає місця міфам та псевдонауковим спекуляціям, від котрих, на величезний жаль, ще не є вільною наша масова свідомість).

1. ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «УКРАЇНА»

Зазначається, що цей термін «первісно вживався для позначення порубіжних земель стосовно Київської землі та/або Переславського князівства (межової території з половцями), не маючи на той час певного етнокультурного змісту. У такому сенсі побутував у давньоруських історико-літературних пам'ятках XII—XIII стст., зокрема у київському літописі під 1187 р. в епізоді про смерть переяславського князя Володимира Глібовича, у Галицько-Волинському

літописі під 1213, 1280 та 1282 рр.». І далі: «Від 2-ї половини XVI — першої половини XVII ст. назва «Україна» здебільшого застосовується стосовно території Середнього Придніпров'я (південної частини Київського воєводства та Брацлавського воєводства), хоч і вживається щодо інших українських земель... З 1-ї половини XVII ст. назва «Україна» поступово втрачає значення пограниччя, крайньої, межової землі та поширюється практично на всі західні території, в тому числі на Закарпаття та Буковину. Від того часу вже частково використовується як хоронім для позначення країни, проте її просторова локалізація лишається досить мінливою...». Читач книги може дізнатися, яких трансформацій зазнав зміст слова «Україна» у XVIII—XX стст.

2. ЯК САМЕ ЗМІНЮВАЛАСЬ У МИНУЛОМУ УКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНА ТЕРИТОРІЯ?

«Площа української етнічної території в середині XVII ст. становила 348 тис. км², на ній проживали 5,7 млн осіб. У XVII ст., переважно у другій його половині, за рахунок освоєння Слобожанщини українська етнічна територія розширилася майже на 50 тис. км². Після російсько-турецьких війн 2-ї половини XVIII ст. і приєднання Криму до Росії (1783 р.) продовжувалося просування українського етносу на південь від його основного масиву. Потужна міграційна хвиля українців у другій половині XVIII ст. дала їм змогу заселити нові землі та перетворити їх на українську етнічну територію. Це було пов'язане з тим, що українська міграційна хвиля пересилила тут усі інші — російську, німецьку, молдовську, сербську. В результаті південноукраїнські степи наприкінці XVIII ст. стали етнічною територією українців». А про зміни етнічної території українців у XIX—XX стст. — читайте у подальших статтях видання.

3. ЯКИМ БУВ АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СКЛАД НАШИХ СПІВВІТЧИЗНИКІВ ЗА ЧАСІВ КНЯЖОЇ ДОБИ (X—XIII стст.) І ЩО МОЖНА В ЦЬОМУ ЗВ'ЯЗКУ СКАЗАТИ ПРО СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ?

«За підсумками досліджень краніологічних матеріалів (обстежено понад 200 черепів), які датуються переважно XI—XIII стст., в антропологічному складі населення Русі-України виокремлюються 4 морфологічні варіанти, носіями яких були нащадки літописних полян, сіверян, древлян, волинян, тиверців та уличів. Два з них представлені в західних, ще два — в центральних та східних регіонах... Що ж до осілого середньовічного населення Нижнього Подніпров'я XII—XV стст., етнічний склад якого постійно змінювався внаслідок міграцій слов'янської давньоруської людності, нащадків іраномовних аланських племен, тюркомовних болгар, печенігів, половців тощо, то воно (у масштабах європеїдної раси), було неоднорідним в антропологічному відношенні...».

Якщо ж говорити про сучасних українців та їхній узагальнений антропологічний тип, то «за підсумками комплексного аналізу з'ясовано, що серед українців назагал переважає середній і високий зріст, округла форма голови («брахікефалія»), здебільшого доволі темний колір волосся і очей, відносно широке обличчя із середнім горизонтальним профілюванням, переважанням прямої спинки носа. Крім того, їм властиві суто європеїдні

варіації маркерів інших антропологічних систем. На півночі, заході і півдні України спостерігаються відхилення від переважного комплексу ознак, що дає підстави для виділення в її межах антропологічних зон, а саме: північної, центральної, західної та південної».

* * *

Наведені вище окремі фрагменти наукових статей тому «Україна-Українці», попри їх вимушено скромні обсяги, все ж, думається, дають читачеві певні уявлення про наукову, змістовну й інформативну насиченість (разом — 600 сторінок щільного тексту) цієї книги, яка є результатом злагоджених зусиль науковців-гуманітаріїв різного профілю: істориків (передовсім — вчених Інституту історії України НАН України), філософів, етнографів, антропологів, економістів, демографів, мистецтвознавців. Читати таку працю просто цікаво — адже це історична, наукова та мистецька карта Українського світу. Чекаймо на анонсовану другу книгу тому!